

Prinudni rad u Srbiji Proizvođači, korisnici i posledice prinudnog rada **1941-1944**

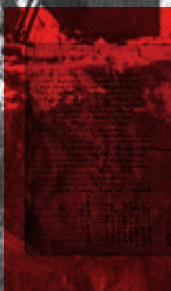
Edukativni materijali

Uvod o učenju o prinudnom radu u Drugom svetskom ratu

Napomena za nastavnike

Ovaj materijal je namenjen kao dodatni materijal nastavi predmeta Istorija, Sociologija i Građansko vaspitanje u srednjim školama u Srbiji i predstavlja uvod u tematiku prinudnog rada, ljudskih i radnih prava u vreme Holokausta i genocida tokom Drugog svetskog rata i nacističke i kolaboracionističke okupacione uprave u Srbiji. Materijal pred vama je namenjen izvođenju na jednom času, poželjno pošto su opšte tematike Drugog svetskog rata, Holokausta i genocida već obrađene. Materijal vam osim osnovnog uvoda i pojmova sa vremenskom linijom, nudi i linkove na naučne radove autora objavljene u publikaciji "Prinudni rad u Srbiji - Proizvođači, korisnici i posledice prinudnog rada 1941-1944" u okviru istoimenog projekta koje je Centar za istraživanje i edukaciju o Holokaustu izveo u saradnji sa Humboldt univerzitetom iz Berlina, a sa podrškom Fondacije za sećanje, odgovornost i budućnost u Nemačkoj (Stiftung Erinnerung, Verantwortung und Zukunft" - EVZ).

РАЗГЛЕДНИЦА (2)

На десет километри одвице зоре
стопани и куће се ринуле,
а на пољима, седећи тихо,
протрљаним очима из луке трупе.
Онда још боље лупају гласи дуги
чобанаци жваде
и обале мору, нагнути над водом,
гуђури стаде.

ЧЕРВЕНКА, 6. ОКТОБАР 1944.

45

Miklós Radnóti
Postcard (2)

Nine kilometers up from here,
haystacks and houses are torn down,
and in the fields, silently sitting,
frightened peasants smoking their pipes.
Here still, a young shepherdess bare foot
ripples the lake
and clouds are drunk by, hunched over waters,
the curly herds.

CHERVENKA, OCTOBER 6th, 1944.

45

Принудни рад у Србији

Произвођачи, корисници и последице
принудног рада **1941-1944**

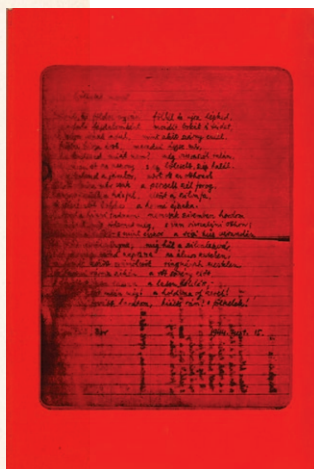

РАЗГЛЕДНИЦА (2)

На девет километара одавде горе
стогови и куће се руше,
а на пољима, седећи немо,
преплашени селаци из лула пуше.
Овде још босом ногом језеро муги
чобаница млада
и облаке пију, нагнута над водом,
кудрава стада.

ЧЕРВЕНКА, 6. ОКТОБАР 1944.

45

Miklós Radnóti ↗
Razglednica(2)

Edukativni materijali

Uvod o učenju o prinudnom radu u Drugom svetskom ratu

Šta je prinudni rad

Po statistici Međunarodne organizacije rada ([International Labour Organization ↗](#)) iz 2016. godine, oko 24.9 miliona ljudi u svetu je na prinudnom radu.

Šta je prinudni rad?

Prinudni rad se može razumeti kao rad koji se obavlja bez ličnog pristanka i pod pretnjom kazne. Prinudni rad se odnosi na situacije u kojima su osobe prisiljene da rade kroz upotrebu nasilja ili zastrašivanja, ili na neke druge načine koji podrazumevaju manipulaciju ili pretnju.

Definicija prinudnog rada po Konvenciji o prinudnom radu iz 1930. godine ([Forced Labour Convention ↗](#)): Prisilni ili prinudni rad je svaka usluga ili rad koji je iznuđen pod pretnjom kazne i za koji se osoba nije dobrovoljno prijavio/la.

Project partners:

Supported by:

Prinudni rad u Srbiji
Proizvođači, korisnici i posledice
prinudnog rada **1941-1944**

Fotografija grupe demonstranata sa natpisima "Ukinite dečije ropstvo!" "Abolish Ch[ild] Slavery!!" na engleskom i Yiddish-u. (י, דער מיט שקלאפער"י), "Nider mit Kinder Schlawerii"), jedan nosi američku zastavu: Posmatrači stoje pored. Verovatno snimljeno tokom prvomajske parade u Njujorku, 1909. [Wikimedia commons](#) ↗

Eksploataciona fabrika, Mumbai, Indija, 1979, Pál Baross, [IHS Institut](#) ↗

Prinudni rad u Srbiji

Proizvođači, korisnici i posledice
prinudnog rada **1941-1944**

Tkačka radionica u getu u Lođu, okupirana Poljska.

Foto: [Yad Vashem](#), sig. 3435/327, [Jevrejski muzej Frankfurt](#)

Prinudni rad u Drugom svetskom ratu

Preko 12 miliona ljudi je tokom **II svetskog rata** dovedeno u Nemačku na **prinudni rad**. Takođe, milioni muškaraca, žena i dece je bilo prisiljeno na rad u okupiranim teritorijama. Celokupna nacistička ratna industrija se zasnivala na upotrebi prinudnog rada, gde su, kako civili, tako i ratni zarobljenici, bili prisiljeni da rade za ratnu mašineriju koja je od toga profitirala i širila se. Smatra se da je nacistička Nemačka stvorila jedan od najvećih sistema prinudnog rada u istoriji. Prinudni rad je tako bio jako važan deo nacističke politike eksploatacije okupiranih zemalja. Prinudni radnici su bili civili iz okupiranih zemalja, zatočenici koncentracionih logora i ratni zarobljenici. Obzirom da je muško nemačko stanovništvo služilo u vojne svrhe, a i zbog povećane potrebe za proizvodnjom uzrokovane ratom, sve okupirane zemlje su služile kao izvor radne snage za Nemačku. Civilno stanovništvo koje je iz okupiranih zemalja protiv njihove volje dovedeno u Nemačku na prinudni rad, smeštani su u radne logore. Većina radnih logora za civile je bila na teritoriji Nemačke, ali i na teritorijama okupiranih zemalja. Na primer, u Norveškoj su civili korišćeni za građevinske poslove.

Tokom trajanja ratne ekonomije, velike korporacije i kompanije su bile u tesnoj vezi sa nacionalsocijalističkim režimom. Prinudni rad u svoje svrhe su koristile korporacije, manje kompanije, fabrike ali i privatni zemljoposednici i farmeri. Većina nemačkog stanovništva je odobravala prinudni rad zahvaljujući nacističkoj propagandi u cilju omalovažavanja drugih naroda iz okupiranih zemalja. Uslovi života radnika na prinudnom radu su se razlikovali i često su zavisili od rasne ideologije nacističkog režima, pa su tako radnici iz istočne Evrope i bivšeg Sovjetskog saveza bili u gorem položaju u odnosu na radnike koji su dolazili iz zapadne Evrope. Nije im bilo dozvoljeno da dolaze u dodir sa lokalnim stanovništvom, da slušaju radio ili da čitaju novine, i zbog nedostatka hrane i maltretiranja koja su doživljavali na svakodnevnom nivou, postojala je velika smrtnost prinudnih radnika. Ipak, najgoru formu robovskog ili prisilnog rada su doživljavali zatvorenici iz koncentracionih logora, a naročito Jevreji i Romi.

Smatra se da je preko 20 miliona ljudi bilo prisiljeno na rad za potrebe nemačkog Rajha.

Prinudni rad kojim su bili podvrgnuti civili iz okupiranih zemalja, ratni zarobljenici i zatvorenici koncentracionih logora treba razlikovati od obaveznog rada nemačke populacije kojise odigravao pod drugim uslovima.

Prinudni rad je često bio u funkciji ponižavanja drugog i kao takav bez naročitog cilja i smisla. Takav oblik prinudnog rada se najčešće primenjivao u koncentracionim logorima, gde su

Prinudni rad u Srbiji
Proizvođači, korisnici i posledice
prinudnog rada **1941-1944**

Zum erstenmal: Juden in Belgrad bei nützlicher Arbeit

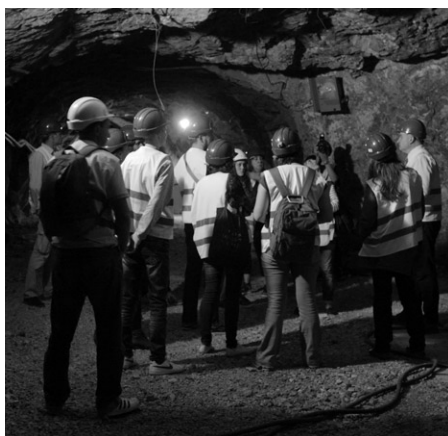
Alter Jude in Belgrad

Nepoznata nemačka publikacija, korišćenje [PK Neubauer](#) fotografija, Bundesarchiv

Prinudni rad u Srbiji

Proizvođači, korisnici i posledice prinudnog rada **1941-1944**

zatvorenici bili prisiljavani na rad u jako lošim uslovima, bez opreme, odeće i hrane i bez odmora, a sve u cilju ponižavanja, obesmišljavanja i usmrćivanja zatvorenika. Ipak, koncentracioni logori su bili važan deo mašinerije Trećeg rajha u održavanju proizvodnjeneophodnih resursa. Iz tog razloga, mnogi koncentracioni logori koji su uspostavljeni tokom tridesetih godina su sagrađeni u neposrednoj blizini fabrika (pogledaj logor [Zakshausen ↗](#), [Mauthausen ↗](#)).

Za razliku od civilnog stanovništva iz okupiranih zemalja i ratnih zarobljenika, koji su uglavnom bili podvrgnuti prinudnom radu s početkom Drugog svetskog rata, Jevreji i Romi su i pre početka rata bili korišćeni kao robovska radna snaga, kako u koncentracionim logorima, tako i izvan njih. Zahvaljujući oduzimanju svih građanskih prava i sloboda Jevrejima i Romima, nacisti i njihovi kolaboracionisti su koristili Jevreje i Rome kao radnu snagu još tridesetih godina.

Kako su svi Jevreji u većini okupiranih zemalja bili prisiljeni živeti u getima (zatvorena naselja u cilju odvajanja Jevreja od ostalog stanovništva), ona su postala izvor radne snage ali i mesta izgradnji fabrika (pogledaj [Lođ geto ↗](#)). Fizička sposobnost za rad je često odlučivala o životu i smrti u koncentracionim logorima, pa su se tako oni koji su fizički bili nesposobni za rad, poput dece i starih ljudi, odmah slali u smrt, dok su se oni sposobni za rad održavali u životu kao robovska radna snaga.

Nakon završetka Drugog svetskog rata, mnoge kompanije koje su se služile prinudnim radom, odbile su da priznaju bilo kakvu odgovornost.

Jedna od inicijativa Nemačke vlade i nemačke industrije 2000. godine, koje je rezultirala zakonom izglasanom u Bundestagu od strane svih nemačkih parlamentarnih stranaka, bila je osnivanje [Fondacije za sećanje, odgovornost i budućnost ↗](#), koja je između 2001. i 2007. godine omogućila isplatu nadoknada prinudnim radnicima i drugim žrtvama nacionalsocijalizma. Misija Fondacije je da održava sećanje na žrtve nacionalsocijalizma. Na ovaj način, Nemačka je javno priznala da su radnje nacističke Nemačke i korišćenje prinudnog rada kriminalne radnje i prihvatila odgovornost za svoje postupke iz prošlosti. Fondacija je i dalje aktivna kroz pružanje finansijske i druge podrške projektima i inicijativama koje se bave kritičkim ispitivanjem istorije, ljudskim pravima i sećanjem na žrtve nacionalsocijalizma.

Fotografije sa studijskih poseta Memorijalnim centrima i lokacijama logora u Boru, Hersbruku, Flossenburgu, Jasenovcu: [CIEH ↗](#)

ZWANGSARBEIT
1939 - 1945
ERINNERUNGEN UND GESCHICHTE

Online memorijalni arhiv
[Prinudni rad 1939-1945 ↗](#)

Prinudni rad u Srbiji
Proizvođači, korisnici i posledice
prinudnog rada **1941-1944**

Rana faza Holokausta u Srbiji:
popisivanje jevreja Beograda za prinudni rad

	19/4/41	19/4/41	20/4/41	21/4/41	22/4/41	23	24	25	26
163 ✓ Gekuz krajt		+	+			+	+	+	+
164 ✓ Kama Huro		+	+	+		+	+	+	+
165 ✓ Egraryu kuo		+	+	+		+	+	+	+
166 ✓ Hoka Muzajac		+	+	+		+	+	+	+
167 ✓ Hajnu koet		+	+	+		+	+	+	+
168 ✓ Hajnu Kuzepov		+	+	+		+	+	+	+
169 ✓ Hajnu koet ✓		+	+	+		+	+	+	+
170 ✓ Soxosa Taryo		+	+	+		+	+	+	+
171 ✓ Mosep Ajnygnix		+	+	+		+	+	+	+
172 ✓ Ajnygnix - Ajnygnix		+	+	+		+	+	+	+
173 ✓ Ajnu Hajnu		+	+	+		+	+	+	+
174 ✓ Karon Ajnygnix		+	+	+		+	+	+	+
175 ✓ Hajnu Taryo		+	+	+		+	+	+	+
176 ✓ Tomogap J. Ajnygnix ut wmo. M. Taryo Tarkascha J.		+	+	+		+	+	+	+
177 ✓ Hajnu Hajnu		+	+	+		+	+	+	+
178 ✓ Hajnu Hajnu		+	+	+		+	+	+	+

Bundesarchiv, Bild 1011-185-0112-12
Foto: Neubauer | April 1941

fotografija: Neubauer, PK, Bundesarchiv

IAB, OGB, TD, k. 512 PZ 1941-1944 INV. BR 1539

Prinudni rad u Srbiji

Proizvođači, korisnici i posledice
prinudnog rada **1941-1944**

Inv.br. 5941

Milan Medić vrši smotru srednjoškolske omladine na igralištu BSK-a u Beogradu, 20.VI 1943 g. Otkupljeno od Aleksandra Simića, iz Beograda, del.br. 08-1615/3, od 30.XII 1963 g.

Odvodjenje Jevreja na prisilen rad, odmah po ulasku okupacionih snaga u Zrenjanin, aprila 1941. (sakupljanje u dvorištu škole).

Inv.br. 13368

Logoraši sa prinudnog rada u Borskom rudniku 1943. U pozadini su postrojenja rudnika.

Arhiv: www.znaci.net

Pojmovnik Prinudnog Rada

Prinudni rad ("Zwangsarbeit") - rad na koji je pojedinac prinuđen protiv svoje volje i pod pretnjom kazne. Prinudni rad u Drugom svetskom ratu, pod nacističkom okupacijom, se specifično odnosi na eksploataciju preko 12 miliona zatočenika koncentracionih logora, ratnih zarobljenika i civila iz okupiranih zemalja od strane nacista i njihovih kolaboracionista. Prinudni rad je takođe bio prisutan i na teritorijama okupiranih zemalja, širom Evrope i pogodio je oko 20 miliona ljudi.

Strani radnici ("Fremdarbeiter") - tipičan pojam koji je u nacističkoj Nemačkoj označavao civile iz drugih zemalja na prinudnom radu u Nemačkoj. I danas se ovaj pojam u Nemačkoj često koristi u političkim govorima za radnike imigrante.

Robovski radnici ("Skclavenarbeiter") - pojam kojim se označavaju radnici kojima su oduzeta sva prava a u nacističkoj Nemačkoj se koristio za zatočenike koncentracionih logora koji su se koristili za prinudni rad od strane privatnih i državnih kompanija i fabrika i koji su radili pod jako teškim uslovima koji su najčešće dovodili do smrti zatvorenika.

Civilni radnici ("Zivilarbeiter") - pojam za radnike u Trećem rajhu koji nisu bili ratni zarobljenici niti zatvorenici koncentracionih logora. Tokom 1944. godine, bilo je oko 5,7 miliona civila iz drugih zemalja na radu u Trećem rajhu. Uglavnom su bili angažovani od strane privatnih kompanija, vladinih agencija, farmi i porodica, koje su im davale smeštaj i nadnicu, ali su ih držali pod kontrolom i različitim ograničenjima i njihov rad se vremenom pretvarao u prinudni rad.

Radnici sa istoka ili "Istočni radnici" ("Ostarbeiter") - nacistički pojam za radnike koji su dolazili iz bivšeg Sovjetskog saveza i iz zemalja istočne Evrope. Ovi radnici su morali da nose oznake OST kako bi se prepoznavali i uglavnom su bili smešteni u posebnim logorima u kojima su uslovi bili mnogo lošiji.

Radni logori (Arbeitslager) - pojam kojim se označavaju logori u kojima su različite grupe ljudi bile podvrgnute na prinudni rad za potrebe nemačkog Rajha. Postojale su različite kategorije radnih logora u zavisnosti od toga koja grupa ljudi je korišćena za robovski rad, od civila iz okupiranih zemalja iz istočnog bloka, civila iz zapadne Evrope, ratnih zarobljenika, do zatvorenika koncentracionih logora. Radni logori su često bili podlogori koncentracionih logora. Koncentracioni logor u Poljskoj, Aušvic, je imao preko 40 podlogora od kojih su mnogi bili radni logori.

Prinudni rad u Srbiji
Proizvođači, korisnici i posledice
prinudnog rada **1941-1944**

Inv.br. 15205

Grupa Srba - političkih kažnjenika pro-
teranih na prinudni rad u Borski rudnik
15.2.1942. Arhiv: www.znaci.net

Propagandni plakat za plaćeni rad, Organizacija
TOT, Berza rada, Okupirana Srbija, 1941,
biblioteka UBSM, Beograd

Vrste rada pod okupacijom u Srbiji:

Prinudni rad ratnih zarobljenika Jugoslovenske
vojske. Trg Slavija, Beograd 1941,
autor nepoznat

Prinudni rad u Srbiji

Proizvođači, korisnici i posledice
prinudnog rada **1941-1944**

Logor na Sajmištu i radni logor (dole),
Arhiv USAF, bombe nad Beogradom, 17-ti April 1944

Prinudni rad u Srbiji tokom Drugog svetskog rata

izvor:

Milan Koljanin: *Logori kao izvor prinudne radne snage u Srbiji (1941-1944)* ↗

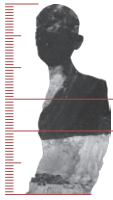
Nakon okupacije Srbije od strane Nemačke, 1941. godine, svo jevrejsko i romsko stanovništvo je bilo prisiljeno na prinudni rad, u početku najčešće za raščišćavanje ruševina nakon bombardovanja. Pored toga, nacistička Nemačka u potrebi za dodatnom radnom snagom, zajedno sa kolaboracionističkim lokalnim vlastima, je intezivno vrbovala srpske civile za odlazak na rad u Nemačku. Postojala je čitava propagandna mašinerija koja se bavila slanjem civila iz Srbije na rad u Nemačku. Ovaj rad je bio dobrovoljan, i smatrao se zaposlenjem, ali obzirom na mnoge zabrane koje su postojale za ovaj tip rada, poput zabrane slobode kretanja, slobode raskidanja ugovora i slično, može se smatrati prinudnim radom.

U Srbiji je decembra 1941. godine doneta uredba o prinudnom radu koja je obavezivala sve muškarce između 17 i 45 godina na rad. Civilni su se najčešće slali na rad u rudnike, poput borskih rudnika.

Tokom Drugog svetskog rata, postojala je Nacionalna služba za obnovu Srbije koja je aktivno učestvovala u popularizaciji prinudnog rada i organizaciji civila za rad, kako u Srbiji, tako i na teritoriji Nemačke. Uloga Nacionalne službe je bila da regrutuje radnu snagu, pod lažnim propagandnim sloganima kako bi opravdala upotrebu robovske radne snage u službi nacista i njihovih kolaboracionista. Smatra se da je oko 65.000 civila iz Srbije bilo na radu u Nemačkoj, prvobitno dobrovoljno, ali kako uglavnom nisu mogli raskidati radne ugovore, i zbog drugih ograničenja koje su imali, pretvarani su u prinudne radnike.

Važnu ulogu u angažovanju radnika je igrala nemačka vojno-privredna organizacija Tot koja je držala logor na Ušćukoji je služio kao distributivni logor. Organizacija Tot je sprovodila zatvorenike logora u Srbiji na prinudni rad u Treći rajh, ali i po Srbiji. Sama organizacija Tot je u Srbiji imala svoja poljoprivredna dobra za koja je koristila zatvorenike logora.

Jevreji i Romi u Srbiji su bili prisiljavani na rad ne kao ostalo srpsko stanovništvo, pod objašnjenjem obaveznog rada, već po svojoj etničkoj pripadnosti i kao građani drugog reda. Romi su bili prisiljavani na najprljavije poslove, poput kopanja raka za ubijene Jevreje i druge

Принудни рад у Србији

Произвођачи, корисници и последице
принудног рада 1941-1944

Принудни рад у Србији: Пољски радови у околини Крагујевца

Из Лесковца полази у Немачку седма група радника

Лесковац, 17 октобра
● СЕДМА ГРУПА РАДНИКА ИЗ ЛЕСКОВЦА и околине већ се припрема за пут у Немачку. Досад је пријављено 20 радника, а пријављивање се још врши.

● ЧЕТНИЧКИ ОДРЕД РАЗДЕЛИО ЈЕ СИРОТИЊИ БЕСПЛАТНО 200 килограма пиринча, који је запленио од Јордана Живковића, трговца. Давано је од 0.50 до 1 килограм по породици, према броју чланова. Деобу је вршио повереник Радничке коморе г. Сава Карадашковић.

града војвода г. Ника Видовачки. Слободно кретање грађана дозвољено је од 4 до 20 часова.
Б. М.

ПОКЛОН ОД 1.000 ДИН. ЗА ЂАКЕ-ИЗБЕГЛИЦЕ У МИЛОШЕВЦУ

Милошевац, 17 октобра
Г. Љубомир М. Јелчић, трговац из Београда, послао је основној школи свога родног места у Милошеву...

Где могу избеглице добити зараде

Изванредни комесаријат за насељенике и избеглице у Београду објављује следеће могућности за послања за избеглице:

1) Министарство грађевина уступило је посао на изради дрвене рампе, свиња и кокошарника у кругу Старог Двора предузимачу Кровченко Ивану. Вредност уступљеног посла је 220.555 динара. Интересенти треба да се јаве код реченог предузимача.

2) Министарство грађевина уступило је посао довршења десне преграде бр. 4 на реци Великој Морави у Багрдану, Срез белички, теренској хидротехничкој секцији у Багрдану у режији. Вредност уступљеног посла 722.052 динара. Интересенте треба да се јаве код наведене секције.

3) Министарство грађевина уступило је посао довршења леве паралелне грађевине број 8 на реци Великој Морави у Багрдану, Срез белички, Теренској хидротехничкој секцији у Багрдану у режији. Вредност уступљеног посла 220.555 динара. Интересенти нека

Prinudni rad u Srbiji

Proizvođači, korisnici i posledice
prinudnog rada **1941-1944**

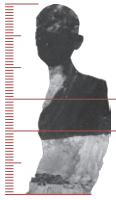
Mađarski paviljon logora na Sajmištu, Beograd. Tokom rada oba logora, služio je ubijanju zatvorenika.

Foto: CIEH

neprijatelje nacista. Jevrejsko stanovništvo u Srbiji je moralo da se svaki dan javlja na prinudni rad, i to muškarci od 14 do 60 godina, i žene između 16 i 40 godina. Jevreji su najčešće radili na čišćenju ruševina i đubreta a žene za čišćenje nužnika. Jevreji i Romi su bili izloženi stalnim maltretiranjima i ponižavanjima jer je to bio deo politike nacističke ideologije gde su se Jevreji i Romi javno omalovažavali i na taj način isključivali iz društva, a i kao oblik fizičkog iscrpljivanja zarad postepenog usmrćivanja.

Glavni logor za upućivanje zatočenika na prinudni rad u Nemačku, ali i u Srbiju, bio je logor za Jevreje na Sajmištu (Judenlager Semlin), između decembra 1941. i maja 1942, a kasnije kao logor za komuniste, srpske civile i neprijatelje nacista (1942 – 1944). Logor na Sajmištu se smatra glavnim izvorom robovske radne snage za mnoge rudnike u Srbiji, poput borskih rudnika i rudnika Trepča.

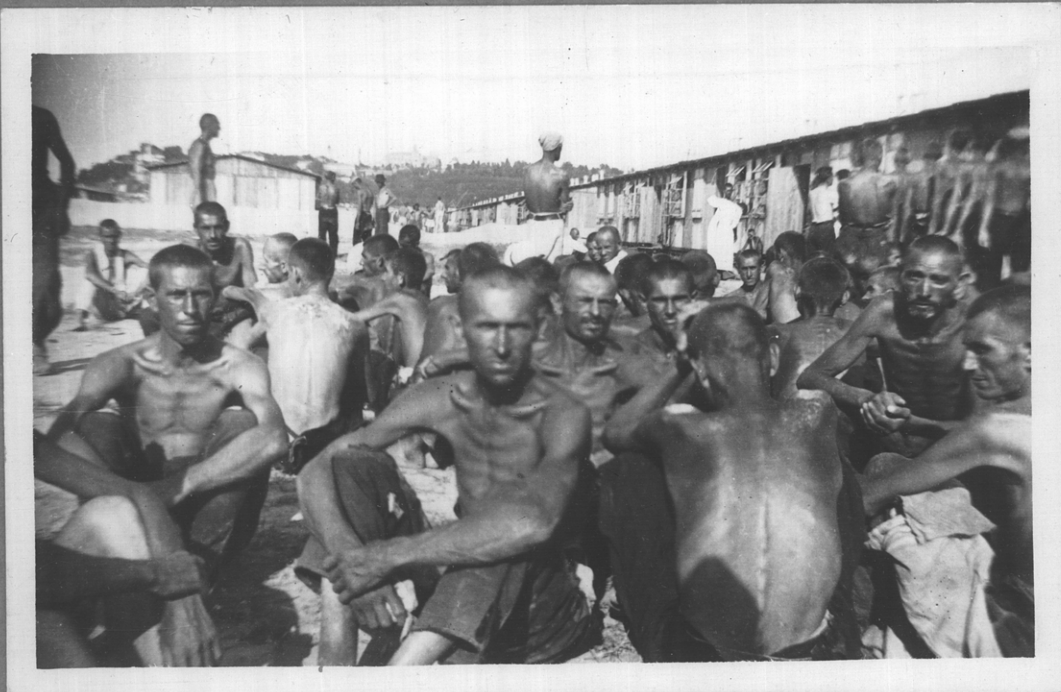
Veliki broj ratnih zarobljenika iz Srbije je bio na prinudnom radu u Nemačkoj i Norveškoj, gde su bili smešteni u logorima i služili kao radna snaga. Takođe, veliki broj stranih ratnih zarobljenika je bio u radnim logorima u Srbiji, i oni su dolazili iz Italije, Mađarske i drugih zemalja i najčešće su radili u rudnicima u Srbiji.

Prinudni rad u Srbiji

Proizvođači, korisnici i posledice
prinudnog rada **1941-1944**

Zarobljenički i tranzitni logor kod Sajmišta,
medicinski pregled i trijaža sposobnih za rad

AJ-RZ-II-537 Grupa iscrpljenih zatvorenika ispred baraka radnog logora na Sajmištu, pored lokacije Anhaltelager Semlin-a.

AJ-RZ-II-535 Medicinski pregled iscrpljenih zatvorenika u logoru Sajmište. Pregled sprovodi Dr. Selenić, vojni lekar.

Prinudni rad u Srbiji

Proizvođači, korisnici i posledice
prinudnog rada **1941-1944**

Površinski kop rudnika u Boru danas. Foto: CIEH

Borski rudnici

izvor:

Sabine Rutar, *Fizički rad i opstanak. Obezbeđivanje rudara u Jugoslaviji* ↗

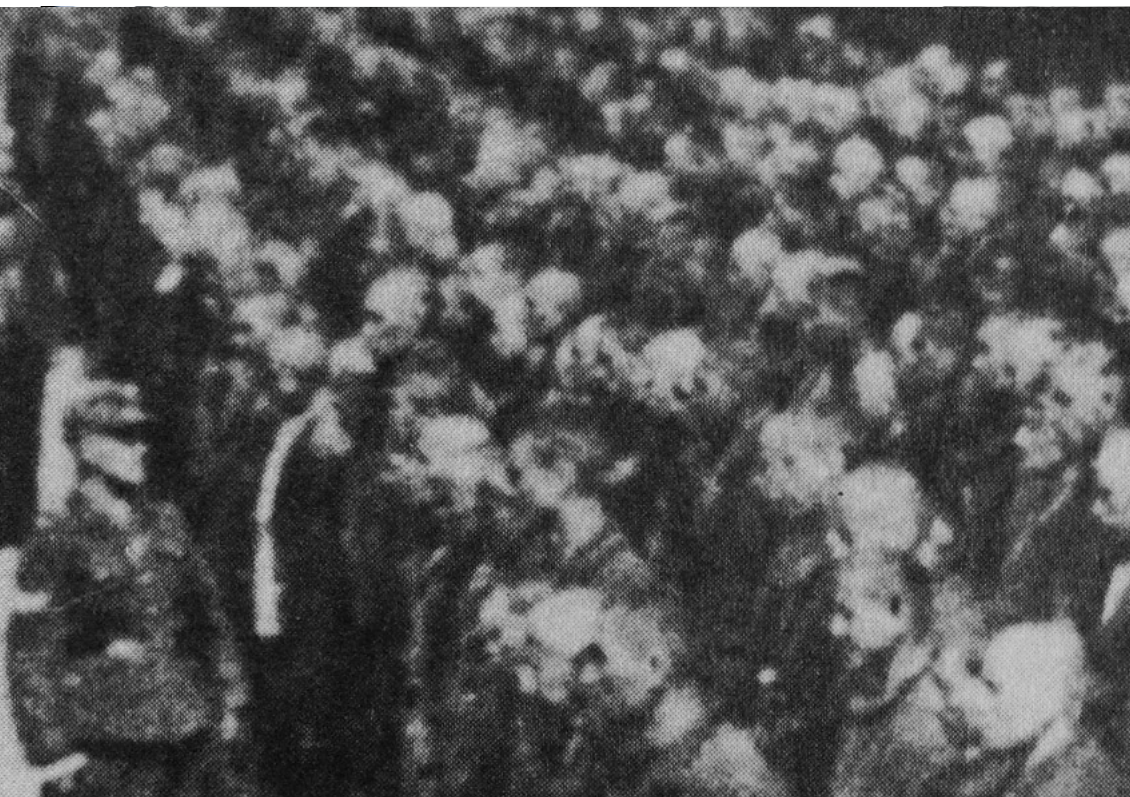
Borski rudnik je tokom Drugog svetskog rata činio kompleks logora za prirudni rad u kojem su zarobljenici prisilno radili na eksploataciji bakra, na površinskom kopu i u rudnicima ispod zemlje. Radni logor „Borski rudnik“ su činila 33 pod-logora kroz koje je prošlo nekoliko desetina hiljada zatvorenika. Među zatvorenicima Borskog rudnika su bili Jevreji, ratni zarobljenici, Grci, Poljaci, Italijani, Mađari, pripadnici otpora i drugi.

Rudnik bakra u Boru, najveći u Evropi, bio je centralni predmet nemačke ekonomske eksploatacije u Jugoslaviji, i kao takav je bio važan za sistem nacističke ratne ekonomije. Nemci su 1941. godine preuzeli Borski rudnik i počeli da koriste prinudni i obavezni rad kao sastavni deo radne snage. Postojala je razlika između obaveznog i prinudnog rada, gde je obavezan rad bio plaćen, dok su prinudni radnici bili tu protiv svoje volje, često dovođeni iz zarobljeništva i za svoj rad nisu primali nikakvu nadoknadu. Radnici na prinudnom radu u Borskom rudniku su bili ratni zarobljenici iz drugih zemalja, Jevreji, zatočnici logora, politički protivnici, kao i civili iz Srbije koji su u rudnicima bili na obaveznom radu i dobijali novčanu nadoknadu za svoj rad.

Prinudni rad u Srbiji
Proizvođači, korisnici i posledice
prinudnog rada **1941-1944**

Panorama kopova bakra u Boru,
nemačka propaganda

Prozivka u logoru. Iz: "Teror okupatora u logorima u Boru 1942-1944",
Tomislav Pajić, 1982 Izvor: [Narodna biblioteka, Bor](#) ↗

Kolekcija negativa na staklenim pločama,
Narodna biblioteka, Bor

Prinudni rad u Srbiji

Proizvođači, korisnici i posledice
prinudnog rada **1941-1944**

Boten logor za ratne zarobljenike, Saltdal, Norveška.
Danas je na mestu logora Jugoslovensko i Sovjetsko groblje.
Foto: [Norlandsmuseet](#) ↗

[Embassy of Norway in Serbia](#) ↗

Radnici iz Srbije na prinudnom radu u Trećem rajhu i u Norveškoj

izvori:

Tomislav Dulić - [Kod Hiperborejaca: Jugoslovenski zarobljenici u Norveškoj 1942-45](#) ↗

Sanela Šmid - [Srpski civilni radnici-e u Nirnbergu od 1941. do 1945](#) ↗

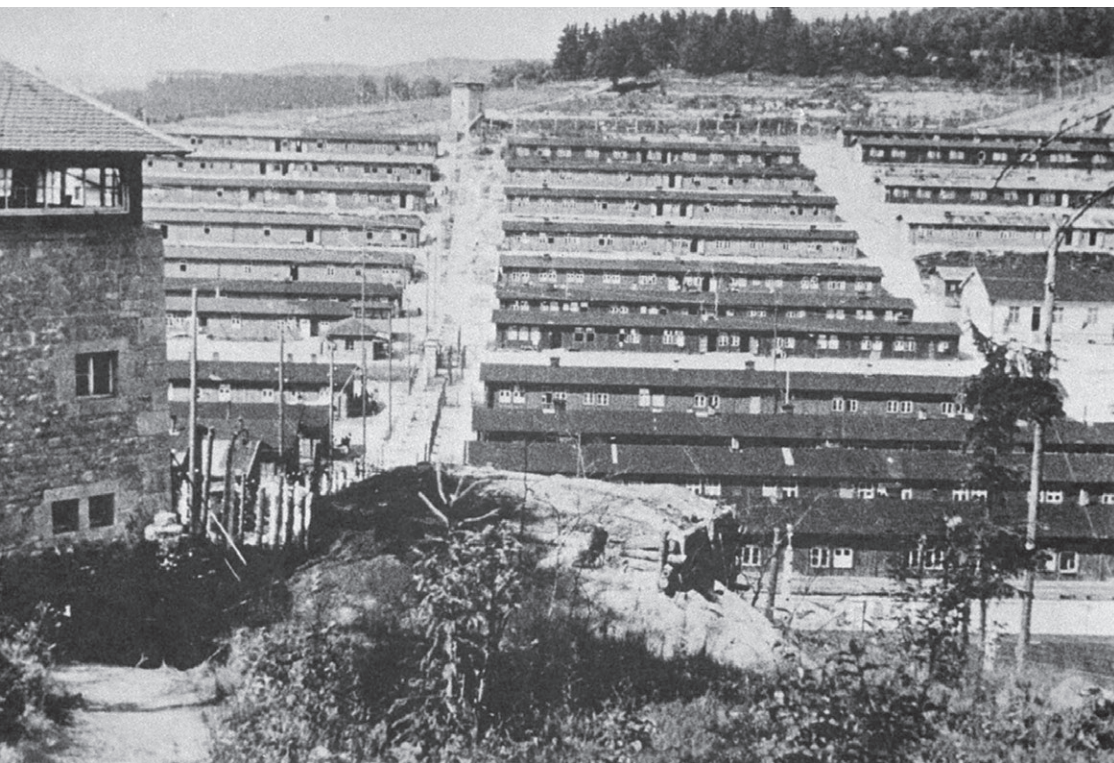
Veliki broj zarobljenika iz Srbije je završio u logorima u Norveškoj gde su uglavnom bili prisiljeni na rad. Norveški logori su imali ulogu da nemačku privredu snabdejavu radnom snagom i za to su koristili ratne zarobljenike iz okupiranih zemalja. Smatra se da je oko 4.300 ljudi sa prostora bivše Jugoslavije bilo na prinudnom radu u Norveškoj. Najveći deo njih je bio smešten u severnoj Norveškoj u logoru Karašok, gde su bili izloženi teškom fizičkom radu, uglavnom na izgradnji puteva. Veliki broj zatvorenika je ili ubijen ili su stradali od gladi i bolesti. Najveći broj zatvorenika su bili komunisti, partizani, ali i obični kriminalci. Kako su zatvorenici iz Srbije činili većinu među zatvorenicima iz ostalih delova bivše Jugoslavije, u Norveškoj javnosti su ovi logori poznati kao „srpski logori“ (serberleire).

Odmah nakon okupacije Srbije, 1941. godine, nacističke vlasti su započele sa prikupljanjem radne snage u Srbiji za potrebe Rajha. Mnoge lokalne organizacije kao i lokalne kolaboracionističke vlasti su pomagale nacističkim strukturama u vrbovanju radne snage u Srbiji. Oko 65.000 civila iz Srbije je tokom Drugog svetskog rata bilo na radu u Nemačkoj, od kojih su se mnogi na ovaj rad prijavili dobrovoljno, izbegavajuću vojnu obavezu ili zbog loših uslova života. I pored toga što su se na ovaj rad prijavili dobrovoljno, imali su određena ograničenja i u kretanju i u slobodi raskidanja ugovora ili potpisivanja ugovora na kraći period, tako da se ovaj rad vremenom menjao u prinudni rad. Takođe, kako su se uslovi života za prinudne radnike civile razlikovali od rasne politike koju je vodio Rajh, srpski civili su, kao Slavenski narodi, bili u lošijem položaju i podlegali su rasnim zakonima, među kojima je bila i zabrana mešanja sa nemačkim stanovništvom, koja je za muškarce značila smrt a za žene odlazak u koncentracioni logor. Svi su uglavnom bili smešteni u posebne radne logore.

Prinudni rad u Srbiji
Proizvođači, korisnici i posledice
prinudnog rada **1941-1944**

Koncentracioni logor Flossenburg

Levo: Široki kadar koncentracionog logora Flossenbürg posle oslobođenja od strane američke 99-te pešadijske divizije. Foto US Army, April 1945.
Desno: **Flossenburg memorijalni centar** ↗ danas, Foto: CIEH.

Prinudni rad u Srbiji

Proizvođači, korisnici i posledice
prinudnog rada **1941-1944**

Vremenska linija

- 1933 dolazak nacista na vlast i formiranje prvih koncentracionih logora u kojima se koristio prinudni rad (Dahau)
- 1936-1940 formiranje više logora koji su se nalazili u neposrednoj blizini fabrika i kamenoloma i u kojima su se zatočnici koristili kao robovska radna snaga (Zakshenhausen, Mauthausen, Gros-Rozen)
- do 1938 većina jevrejskog stanovništva Nemačke i Austrije je bila podvrgnuta prinudnom radu od strane lokalnih vlasti
- 1939 sa nacističkom okupacijom Poljske, svi poljski Jevreji su oterani u geto naselja gde su bili prisiljeni na robovski rad, poput Lođ geta u kojem su privatni i državni industrijalci osnovali 96 postrojenja i fabrika koja su proizvodila resurse neophodne za nemačku ratnu ekonomiju
- 1940 veliki broj poljskog civilnog stanovništva je deportovan u Rajh na prinudni rad
- 1941 sa ulaskom Sovjetskog saveza u rat protiv Nemačke, nacisti su dobili potrebu za više radne snage i za većom ratnom proizvodnjom, i u te svrhe su masovno koristili zatočnike koncentracionih logora, odnosno Jevreje, kojima je sposobnost za rad značila i mogućnost preživljavanja
- 1942-1944 preko 3 miliona civila i ratnih zarobljenika iz Sovjetskog saveza je deportovano u Nemačku i Austriju na prinudni rad
- 1944 preko 7,5 miliona radnika iz okupiranih zemalja je registrovano na rad u Trećem rajhu, od kojih je većina bila na prinudnom radu

Vremenska linija Srbija

- 1938 oduzimanje građanskih prava Jevrejima i Romima
- 1941 okupacija Srbije i početak obaveznog rada za civile i prinudnog rada za Jevreje
- 1941 početak nacističkog upravljanja nad Borskim rudnikom i upotrebe zatvorenika i civila za prinudni rad

Prinudni rad u Srbiji

Proizvođači, korisnici i posledice
prinudnog rada **1941-1944**

Citirani radovi autora:

Milan Koljanin

Institut za Savremenu istoriju, Beograd

Sabine Rutar

Leibniz-Institut für Ost- und Südosteuropaforschung (IOS), Regensburg

Sanela Schmid

Humboldt University, Berlin

Tomislav Dulić

Hugo Valentin-centrum, Uppsala University

Impresum:

Tekst:

Milovan Pissari, Ružica Dević

Dizajn i fotografije:

Nikola Radić Lucati, CIEH

Project partners:

Supported by:

Partnerske organizacije

Centar za istraživanje i edukaciju o Holokaustu (CIEH)

CIEH je nezavisna organizacija, osnovana u Beogradu 2014. godine sa ciljem da aktivno doprinosi društvenoj, istorijskoj i činjeničnoj interpretaciji Holokausta, genocida nad Romima, i zločina protiv čovečnosti počinjenim tokom Drugog svetskog rata u Srbiji i Jugoslaviji. CIEH se specijalizuje za analizu istorijskih narativa kroz arhivsko, narativno, interogativno i terensko istraživanje. Organizacija svojim aktivnostima pruža javnosti nezavisan uvid u događaje Holokausta, genocida nad Romima i prinudnog rada; takođe, objavljuje dokumenta, mapira lokacije istorijskih događaja, dokumentuje svedočenja i promene u društvenim i topografskim strukturama koje utiču na formiranje politike i kulture sećanja. CIEH veruje da glasovi učesnika i svedoka mogu biti preneseni ne samo svedočenjima, već i ključnim dokumentima, i da porukama tih glasova treba dati mesto u javnom govoru, edukaciji i komemoraciji.

www.cieh-chre.org

Humboldt univerzitet u Berlinu

Osnovan je u Berlinu pre više od 200 godina po ideji Vilhelma fon Humbolta o jedinstvu istraživanja i učenja. Sa sto osamdeset devet naučnih studija i preko 35.000 studenata jedan je od najvećih i ujedno najboljih nemačkih univerziteta. Godine 2012. je osvojio nagradu savezne vlade za izvrsnost. Na području istorije ima dvadeset katedri, između ostalog, i za istoriju istočne, te posebno jugoistočne Evrope. Na Katedri za istoriju 20. veka sa posebnim osvrtnom na nacionalsocijalizam istražuje se i predaje celi spektar istorije Nemačke u 20. veku, od carstva do ujedinjenja 1990. godine. Posebno mesto zauzima istorija nacionalsocijalizma, za čije istraživanje se koriste metode istorijske antropologije, kulturne istorije i istorije svakodnevnog života.

<https://www.hu-berlin.de/en/>

Fondacija za sećanje, odgovornost i budućnost

Kao odraz sećanja na žrtve nacionalsocijalizma, Fondacija EVZ radi na promovisanju ljudskih prava i razumevanja među narodima. U tom smislu Fondacija predstavlja odraz neprestane političke i moralne odgovornosti države, privatnog sektora i društva uopšte za nacističke nepravde i nepravde prema žrtvama. Fondacija pruža podršku međunarodnim projektima u sledećim oblastima:

- Kritičko preispitivanje istorije
- Rad u oblasti ljudskih prava
- Privrženost žrtvama nacionalsocijalizma

Fondacija EVZ je osnovana 2000. godine, prvenstveno u cilju isplate nadoknada bivšim žrtvama prinudnog rada. Programi isplata nadoknada završeni su 2007. godine. Fondacija raspolaže kapitalom u iznosu 5,2 milijarde evra koji je obezbeđen od strane vlade i industrije Republike Nemačke. Ukupan iznos od 358 miliona evra je rezervisan za finansiranje projekata, a svoje dugoročne aktivnosti Fondacija finansira iz prihoda od kapitala.

<https://www.stiftung-evz.de/eng/home.html>

Prinudni rad u Srbiji

Proizvođači, korisnici i posledice
prinudnog rada **1941-1944**

Objavljeno uz ljubaznu podršku
Fondacije „Sećanje, odgovornost i
budućnost“ - EVZ.

Creative Commons Autorstvo -
Nekomercijalno - Bez prerada 4.0
Međunarodna javna licenca
[https://creativecommons.org/
licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.hr](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.hr)

ISBN 978-86-81246-03-0

Izdavač

Center for Holocaust
Research and Education - CHRE

Luke Vojvodića 35/4,
11000 Belgrad, Serbien
+38163247856
www.cieh-chre.org
office@cieh-chre.org

Stavovi autora izneti u ovoj
publikaciji ne odražavaju neophodno
i stavove CIEH i Fondacije „Sećanje,
odgovornost i budućnost“ - EVZ.

Odgovornost za sadržaj snose autori.